

International Journal of Sanskrit Research

अनन्ता

ISSN: 2394-7519

IJSR 2021; 7(1): 387-390

© 2021 IJSR

www.anantaajournal.com

Received: 07-10-2020

Accepted: 27-12-2020

थवीर भोई

शोधच्छात्रः, संस्कृतविभागः, गुरुकुल
कांगडी विश्वविद्यालयः, हरिद्वारम्, उत्तराखण्ड,
भारत

संस्कृतधातुभ्यः ओड़िआधातूनाम् उत्पत्तिविषयकविवेचनम्

थवीर भोई

प्रस्तावना:

संस्कृतवाङ्मयं हि विविधज्ञानविज्ञानानामागारः । संस्कृततः प्राकृतभाषा जनिमगादिति प्राकृतव्याकरणाचार्याः । 'संस्कृतं तत्र भवं तत आगतं वा प्राकृतम्' इति आचार्यहेमचन्द्रस्यैव मतम् । जना यस्मिन् देशे प्राकृतस्य यद् रूपं व्यवहरन्ति तद् देशानुसारं तस्या भाषाया नामकरणमपि तथैव जायते स्म ।¹ भाषाविद्भिः प्राकृतभाषां महाराष्ट्री-शोरसेनी-मागधी-पैशाची-अर्धमागधीनाम्ना पञ्चधाङ्गीक्रियते, ताभ्यश्चानेकापभ्रंशभाषाशाखा जनि लेभिरे । तदनुसारं मागधीतः पूर्वमागधी, ततश्च ओड़िआभाषाजायत ।² पूर्वमागधी एव उड़ी-अपभ्रंश आसीदिति ओड़िआभाषाविदां मतम् । नाट्यशास्त्रकारेण उल्लिखिता उड़जाविभाषा, उड़ी - अपभ्रंशभाषायाः प्रत्नस्वरूपं धारयाञ्चकार ।³ उड़ी-अपभ्रंश एव आधुनिकओड़िआभाषायाः स्वरूपं वर्तते ।

अन्यास्सर्वा भारतीयभाषाः संस्कृतशब्दं व्याकरणं वा उररीकृत्य आत्मनमलंकुर्वन्ति । संस्कृतस्य सम्बन्धस्सर्वास्वपि भारतीयभाषासु दरीदृश्यते । ओड़िआभाषा संस्कृतस्य सगोत्रत्वादस्या भाषायाः शब्द-व्याकरणादिनामुत्पत्तिविषयके संस्कृतस्य प्रत्यक्षसम्बन्धो दृक्संङ्गमञ्जायते । ओड़िआभाषायाः कारक-समासप्रकरणेषु संस्कृतव्याकरणसिद्धान्तास्वचित् समासतस्वचित्च विस्तरश दरीदृश्यते । ओड़िआ-वैयाकरणाः संस्कृतव्याकरणस्य अयनमनुसृत्य ओड़िआव्याकरणस्य निर्मितमकुर्वन्त । ओड़िआभाषायां संस्कृतस्य नैकानां धातूनां प्रयोगस्संलक्ष्यते । संस्कृतधातूनां प्रभावाद्नेक ओड़िआतद्भवधातूनामुत्पत्तिः अभवत् । शोधलेखेऽस्मिन् 'संस्कृतधातुभ्यः ओड़िआधातूनाम् उत्पत्तिविषयकविवेचनमिति विषयमधिकृत्य यथामति समासतो प्रस्तूयते ।

ओड़िआभाषायां धातुस्वरूपविचारः -

ओड़िआभाषायां तत्समधातुः, तद्भवधातुः देशजधातुश्च इति त्रिविधधातूनां प्रयोगो भवति ।⁴ ओड़िआतत्समधातुः नाम ओड़िआभाषायां प्रयुक्ता संस्कृतस्याविकृतधातवो भवन्ति ।⁵ संस्कृतधातुतः उत्पन्नविकृतधातवः ओड़िआतद्भवधातुरूपेण उच्यन्ते ।⁶ विशुद्धओड़िआधातुः एव देशजधातुः कथ्यते । केवलं ओड़िआतत्सम-तद्भवधातूनां सम्बन्धः संस्कृतधातुभिः समं वर्तन्ते । अत्र मया स्थालीपुलाकान्यायेनोदाहरणदृशा केषाञ्चन संस्कृतधातुभ्यः ओड़िआधातूनामुत्पत्तिविषयं ओड़िआसाहित्यगतप्रयोगेण सह प्रस्तूयते ।

1. तत्समधातुः -

संस्कृतधातूनाम् ओड़िआतत्समधातुभिः सत्रा प्रत्यक्षः सम्बन्धः दरीदृश्यते । यतो हि संस्कृतस्य नैकः धातुः अविकृतरूपेण पाणिनीयधातुपाठनिर्दिष्टः अर्थानुसारम् ओड़िआभाषायां प्रयुज्यते । कश्चन धातुः ओड़िआभाषायां भिन्नार्थं प्रयोगं लभते । तदनुसारं तत्समधातुचयं समानार्थकतत्समधातुः भिन्नार्थकतत्समधातुः च नाम्ना द्विधा विभक्तुं शक्यते ।

¹यस्मिन् देशे यथारितिः प्राकृतस्य निवध्यते ।

तेनैव व्यवहारेण तद्देशीयं निरूच्यते ॥ संगीत दामोदर, पृ. - 140 ।

²हिस्टोरिकाल ओरिआ मरफोलोजि, पृष्ठम् - 1-2 ।

³शकराभिर चण्डालशवर द्राविडोड़जाः ।

हीना वनेचराणां च विभाषा सप्तकीर्तिताः ॥ नाट्यशास्त्रम् - 17/48 ।

⁴सा.व्या.ओ.व्या., पृ. - 132 ।

⁵सा.व्या.ओ.व्या., पृ. - 132 ।

⁶सा.व्या.ओ.व्या., पृष्ठम् - 133 ।

Corresponding Author:

थवीर भोई

शोधच्छात्रः, संस्कृतविभागः, गुरुकुल
कांगडी विश्वविद्यालयः, हरिद्वारम्, उत्तराखण्ड,
भारत

1.1. समानार्थकतत्समधातुः -

आचार्यपाणिनिना यथा धातुपाठे धातूनां रूपमर्थञ्चापाठि तथैव ओडिआभाषायामपि प्रयोगं दृग्गोचरी भवति । अत्र समानार्थकतत्समधातूनाम् ओडिआभाषायाः साहित्यगतप्रयोगेण साकं केषाञ्चन धातूनामुदाहरणदृष्ट्या प्रस्तूयते । यथा -

- 'कम्प्' ⁷ धातुः चलनार्थे संस्कृते प्रयुज्यते, ओडिआभाषायामपि तदर्थे एव प्रयोगं लभते । यथा -

ओडिआप्रयोगः - मुहुर्मुहु उठि घोर बन्धुकर ध्वनि, कम्पाउछि बन सह गगन मुर्द्धनि ॥⁸

- 'गल्' ⁹ चुरादिगणीयधातुः स्रवणार्थे संस्कृते प्रयुङ्क्तः, ओडिआभाषायामपि प्रस्रवणार्थे प्रयोगो लभते । यथा -

ओडिआप्रयोगः - तहुँ गलिला रससार । कि अबा देबापटान्तर ।¹⁰

- 'शप्' ¹¹ भ्वादिगणीयधातुः संस्कृते आक्रोशार्थे प्रयुज्यते, ओडिआभाषायामपि भर्त्सनार्थे प्रयुङ्क्ते । यथा-

ओडिआप्रयोगः - केबा भर्त्सनामड्गले । तोते शंपिलाबाक्यबले ।¹²

- 'पल्' ¹³ धातुः संस्कृते गत्यर्थकोऽस्ति, ओडिआभाषायामपि गत्यर्थे प्रयुज्यते । यथा -

ओडिआप्रयोगः- अबहेले धबलकारका हासे, पलाइबे शरभे दूरु तरासे ।¹⁴

- गण् ¹⁵ धातुः संख्यार्थे संस्कृते प्रयुज्यते, ओडिआभाषायामपि गणनार्थे प्रयोगो दृश्यते । यथा -

ओडिआप्रयोगः- मातृभूमिमातृ-भाषारे ममता याहदे जनमि नाहिँ, ताकु येबे ज्ञानी गणरे गणिबा अज्ञानी रहिबे काहिँ ?¹⁶

- फल् ¹⁷ - धातुरयम् ओडिआभाषायां तत्समधातु-‘फल्’ रूपेण विशरणार्थे प्रयुज्यते । यथा -

ओडिआप्रयोगः - मर्यादाप्रकृति-पथे देले बाधा

⁷ धातुपाठः - भ्वादिगण ।

⁸ मुहुर्मुहु उठि घोर बन्धुकर ध्वनि, कम्पाउछि बन सह गगन मुर्द्धनि ॥ पश्चिनी - पञ्चम सर्ग -1.1, स्व.गं.ग्र. ।

⁹ गल स्रवणे । धातुपाठः, चुरादिगणः ।

¹⁰ तहुँ गलिला रससार । कि अबा देबापटान्तर । श्री.भा.महा. -1.1.35 ।

¹¹ धातुपाठः, भ्वादिगणः ।

¹² केबा भर्त्सना अमड्गले । तोते शंपिलाबाक्यबले । श्री.भा.महा. 1.14.40 ।

¹³ धातुपाठः, भ्वादिगणः ।

¹⁴ अबहेले धबलकारका हासे, पलाइबे शरभे दूरु तरासे । -मेघदूत-पूर्वमेघ - 470, स्व.गं.ग्र.।

¹⁵ गण संख्याने, धातुपाठः, चुरादिगणः ।

¹⁶ मातृभूमि मातृ-भाषाये ममता याहदे जनमि नाहिँ,

ताकु येबे ज्ञानी गणरे गणिबा अज्ञानी रहिबे काहिँ ? अर्च्यथाली - मातृभूमि, स्व.गं.ग्र. ।

¹⁷ त्रिफला विशरणे । भ्वादिगणः । धा.पा., पृ.- 12 ।

फले सिनाएहि फल ।¹⁸

- बन्ध् ¹⁹ - धातुरयम् ओडिआभाषायां तत्समधातु-‘बन्ध्’ रूपेण बन्धनार्थे प्रयुज्यते । यथा -

ओडिआप्रयोगः - बान्धिलि येबेणी मुँ आबासे थाइ, शाप अन्ते येबेणी बान्धिबि पुणि ।²⁰

- 1.2 भिन्नार्थकतत्समधातुः - संस्कृतस्य कश्चन धातुः ओडिआभाषायां भिन्नार्थे प्रयोगः ईक्ष्यते । यथा -

- पिन्ड् ²¹ भ्वादिगणीयधातुः संस्कृते संग्रहार्थे प्रयुज्यते, परम् ओडिआभाषायां ताडनार्थे प्रयोगो भवति । यथा -

ओडिआप्रयोगः- राजाहोइबे शूद्रजने । प्रजा पीडिबे करधने ।²²

- पश् ²³ चुरादिगणीय धातुः संस्कृते बन्धार्थे प्रयुज्यते परम् ओडिआभाषायां प्रवेशार्थे प्रयोगो लभते । यथा -

ओडिआप्रयोगः - चरणे शरण पशिला । लड्का गमने मार्गदिला ।²⁴

2. तद्भवधातुः -

संस्कृतधातूनाम् ओडिआतद्भवधातुभिस्साकं परोक्षः सम्बन्धः संदृश्यते । ओडिआभाषायां प्रयुक्तः संस्कृतस्य विकृतधातुः तद्भवधातुरुच्यते । संस्कृतधातुषु वर्णागम- आदेश-लोपादिनियमाननुसृत्य ओडिआतद्भवधातूनामुत्पत्तिर्भवति । ओडिआभाषायां संस्कृतस्यानेकधातूनामीषत् रूपपरिवर्तनेन सह धातुपाठे पठितार्थे प्रयोगा दरीदृश्यन्ते ।

संस्कृतधातुतः ओडिआतद्भवधातौ उत्पत्तेः नियामाः - संस्कृतधातुवः ओडिआतद्भवधातुषु उत्पत्तिसमये केषाञ्चन नियमाननुकुर्वन्ति । ते नियमाः सन्ति -

1. कुत्रचित् स्ववर्गस्य पञ्चमवर्णस्य लोपागमो भवति ।
2. संस्कृतधातो संयुक्तवर्णः वकार-यकारादिवर्णानां लोपो भवति ।
3. कुत्रचित् संस्कृतधातो ऋकारादिस्वरस्य लोपो भवति ।
4. कुत्रचित् संस्कृतधातो अन्त्यस्थहलस्य लोपो भवति ।
5. कुत्रचित् संस्कृतधातो उपधास्वरो दीर्घो भवति ।
6. उपसर्गस्य हलन्तवर्णस्य लोपे सति स्थाने स्थाने पूर्वस्वरो दीर्घो भवति ।
7. धातो द्वित्वलोपे सति पूर्वस्वरो दीर्घो भवति ।
8. कुत्रचित् वर्णपरिवृत्तिः (एकवर्णस्य स्थाने अपरवर्णस्यागमः), अनेकत्र वर्णानां स्थितिपरिवृत्तिः जायते ।
9. अनेकत्र संस्कृतधातुस्थः यकार-वकारस्य सम्प्रसारणं भवति ।

उपयुक्तनियमान् परिशीलनाद् ज्ञायते यद् संस्कृतधातुषु वर्णादेश-आगमेन-लोपादि संभूय ओडिआतद्भवधातूनामुत्पत्तिर्जायते । नियमानिमानुरीकृत्य संस्कृतधातुवः ओडिआतद्भवधातुषु विपरिणमन्ते । तद्यथा -

¹⁸ फले सिनाएहि फल ।

फले सिना एहि फल । के.गौ.-1.1, स्व.गं.ग्र. ।

¹⁹ बन्ध बन्धने । क्रयादिगणः । धा.पा., पृ.- 45 ।

²⁰ बान्धिबि येबेणी मुँ आबासे थाइ,

शाप अन्ते येबेणी बान्धिबि पुणि । मेघदूत-उत्तरमेघ-251, क. रा.ग्र., पृ.-11 ।

²¹ पिन्डि संघाते, धातुपाठः, भ्वादिगणः ।

²² राजाहोइबे शूद्रजने । प्रजा पीडिबे करधने । श्री. भा.महा. - 2.7.38 ।

²³ पश बन्धने, धातुपाठः, चुरादिगणः ।

²⁴ चरणे शरण पशिला । लड्का गमने मार्गदिला ॥ श्री.भा. महा. -2.7.24 ।

2.1. आदेशः -

ओड़िआभाषायां संस्कृतधातुषु वर्णदेशो भूत्वा तद्भवधातूनामुत्पत्तिः भवति । यथा -

- 'कथ्'²⁵ चुरादिगणीयधातुः वाक्यप्रबन्धार्थं प्रयुज्यते, ओड़िआभाषायां 'कथ्' धातो थकारं हकारादेशो भवति । यथा -

ओड़िआप्रयोगः- राजा पुछ्छा कले कहिला हंस । हे लोमपाद- बंश अबतंश ॥²⁶

- 'पत्'²⁷ संस्कृतमिव ओड़िआभाषायामपि पतनार्थं प्रयुज्यते । ओड़िआभाषायां 'पत्' धातो तकारं डकारादेशो भवति । यथा -

ओड़िआप्रयोगः - सेहि पथे चालि तोलिबि कुसुम पडिब येते नयने ॥²⁸

- 'बुध्'²⁹ संस्कृतमिव ओड़िआभाषायामपि अवगमनार्थं प्रयुज्यते । ओड़िआभाषायां 'बुध्' धातो धकारं झकारादेशो भवति । यथा-

ओड़िआप्रयोगः - सखी बोइले, सखि बुझिलि नाहिं, केमन्ते थिला आशा मला केपाई ?³⁰

2.2. आगमः -

संस्कृतधातुषु वर्णागमेनापि ओड़िआभाषायां धातुरूपं विवर्तते । यथा -

- 'क्रन्द्'³¹ धातुः संस्कृतमिव ओड़िआभाषायां रोदनार्थं प्रयुज्यते । ओड़िआभाषायां 'क्रन्द्' धातो आकारागमो भवति । यथा -

ओड़िआप्रयोगः - ता चार्हिं बिहङ्ग-मुखे कान्दिला से बन, बहिला निश्वास रूपे प्रखर पबन ॥³²

- क्री³³ - संस्कृते प्रयुक्तः क्रीधातुर्वर्णागमात् ओड़िआभाषायां 'क्रिण्'- तद्भवधातुत्वेन प्रयुज्यते । यथा-

ओड़िआप्रयोगः - न जाणि मुँ पइले बोले परादश सबुजाणि बाबुए पशारे क्रिणन्ति महाशय हे ।³⁴

- चष्³⁵ - संस्कृते प्रयुक्तः चषधातुर्वर्णागमात् ओड़िआभाषायां 'चोष'- तद्भवधातुत्वेन प्रयुज्यते । यथा -

²⁵ कथ्, वाक्यप्रबन्धे । धातुपाठः, चुरादिगणः ।

²⁶ राजा पुछ्छा कले कहिला हंस । हे लोमपाद - वंश अबतंश ॥ कोटिब्रह्माण्ड सुन्दरी, द्वितीय छान्द - 41 ।

²⁷ धातुपाठः, भ्वादिगणः ।

²⁸ सेहि पथे चालि तोलिबि कुसुम पडिब येते नयने ॥ प्रणय बल्लरी - प्रथम सर्ग, स्व.गं.ग्र., पृ. -141 ।

²⁹ बुध् अवगमने । धातुपाठः, भ्वादिगणः ।

³⁰ सखी बोइले, सखि बुझिलि नाहिं, केमन्ते थिला आशा मला केपाई ?

तपस्विनी सप्तम सर्ग, स्व.गं.ग्र. पृ. - 116 ।

³¹ क्रदि रोदने । धातुपाठः, भ्वादिगणः ।

³² ता चार्हिं बिहङ्ग-मुखे कान्दिला से बन, बहिला निश्वास रूपे प्रखर पबन ॥

तपस्विनी, प्रथम सर्ग, स्व.गं.ग्र.पृ. - 95 ।

³³ डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । त्रयादिगणः, धा.पा., पृ.- 44 ।

³⁴ न जाणि मुँ पइले बोले परादश सबुजाणि बाबुए पशारे क्रिणन्ति महाशय हे ॥

कृषक सङ्गीत, स्व.गं.ग्र., पृ. - 353 ।

³⁵ चष भक्षणे । भ्वादिगणः, धा.पा., पृ.- 19 ।

ओड़िआप्रयोगः - भङ्गायाइ पादे के चोषागला दन्ते खण्ड-खण्ड हेला कि बिहन निमन्ते³⁶

- जि³⁷ - संस्कृते प्रयुक्तो जिधातुर्वर्णागमात् ओड़िआभाषायां 'जिण्'- तद्भवधातुत्वेन प्रयुज्यते । यथा -

ओड़िआप्रयोगः - नाहिं विश्वेभीमकु ये समरे जिणिब, तु पुणि देखाउ तार एछार गाण्डीव ।³⁸

- बन्ध्³⁹ - संस्कृते प्रयुक्तो बन्धधातुः वर्णागमात् ओड़िआभाषायां 'बान्ध'- तद्भवधातुत्वेन प्रयुज्यते । यथा -

ओड़िआप्रयोगः - बान्धिलि ये बेणी मुँ आबासेथाइ, शाप अन्ते ये बेणी बान्धिबि पुणि ।⁴⁰

2.3. लोपः -

संस्कृतधातुषु वर्णलोपेनापि ओड़िआभाषायां धातुरूपं परिवर्तते । यथा -

- खाद्⁴¹ - संस्कृते प्रयुक्तः खाद्धातुः वर्णलोपात् ओड़िआभाषायां 'खा'- तद्भवधातुत्वेन प्रयुज्यते । यथा-

ओड़िआप्रयोगः- गोरुङ्कु मुँ मणइ निज भाइसरि खाउछि मुँ ता मार गोरसछड़ाइ ।⁴²

- गुन्ज्⁴³ - संस्कृते प्रयुक्तो गुन्जधातुः वर्णलोपात् ओड़िआभाषायां 'गुज्'- तद्भवधातुत्वेन प्रयुज्यते । यथा-

ओड़िआप्रयोगः - बिहंग मिथुने कुजन्ति, मत्तमधुप ये गुजन्ति । (भागवत) ।⁴⁴

- घूर्ण⁴⁵ - संस्कृते प्रयुक्तो घूर्णधातुः वर्णलोपात् ओड़िआभाषायां 'घुर्'- तद्भवधातुरूपेण प्रयुज्यते । यथा -

ओड़िआप्रयोगः - हेषारबे द्रुतगति धाईले घोटक,

³⁶ भङ्गायाइ पादे के चोषागला दन्ते खण्ड-खण्ड हेला कि बिहन निमन्ते

कृषक सङ्गीत, स्व.गं.ग्र., पृ. - 357 ।

³⁷ जि जये । भ्वादिगणः, धा.पा., पृ.- 12 ।

³⁸ नाहिं विश्वे भीमकु ये समरे जिणिब,

तु पुणि देखाउ तार एछार गाण्डीव । वेणीसंहार, रा.ना.ग्र., पृ.-331

³⁹ बन्ध बन्धने । त्रयादिगणः, धा.पा., पृ.- 45 ।

⁴⁰ बान्धिलि ये बेणी मुँ आबासेथाइ,

शाप अन्ते ये बेणी बान्धिबि पुणि । मेघदूत-उत्तरमेघ-251, क.रा.ग्र., पृ.-11 ।

⁴¹ खाद् भक्षणे । भ्वादिगणः, धा.पा., पृ.- 4 ।

⁴² गोरुङ्कु मुँ मणइ निज भाइसरि

खाउछि मुँ ता मार गोरसछड़ाइ । कृषक सङ्गीत-कृषकर आत्मकथा, स्व.गं.ग्र., पृ.-354 ।

⁴³ गुजि अव्यक्ते शब्दे । भ्वादिगणः, धा.पा., पृ.- 6 ।

⁴⁴ गजगुणु गज करिवा ।

बिहंग मिथुने कुजन्ति,

मत्तमधुप ये गुजन्ति । (भागवत) । पूर्णचन्द्र ओड़िआ भाषाकोश, द्वितीयखण्ड, पृ.-2234 ।

⁴⁵ घूर्ण भ्रमणे । भ्वादिगणः, धा.पा., पृ.- 10 ।

घर्घरिधुराइ चक्र उगारि पावक ।

- 'स्फुट'⁴⁶ भ्वादिगणीयधातुः संस्कृतमिव ओडिआभाषायां विकसनार्थे प्रयुज्यते । परम् ओडिआभाषायां 'स्फुट्' धातो सकारस्य लोपो जायते । यथा -

ओडिआप्रयोगः - तापे अधिकतर मल्ली फुटिला, अधिकबास तार अङ्गु छुटिला ॥⁴⁷

- 'ज्वल्'⁴⁸ भ्वादिगणीयधातुः संस्कृतमिव ओडिआभाषायां दीप्त्यर्थे प्रयुज्यते । ओडिआभाषायां 'ज्वल्' धातो वकारलोपो जायते । यथा - ज्वल् -

ओडिआप्रयोगः - बेनिहदयरे खरतर होइ जलिला प्रीति-अनल,⁴⁹

ओडिआभाषायां संस्कृतधातूनां विशिष्टो प्रयोगः -

संस्कृतस्य 'गम्'⁵⁰ धातो 'इषुगमियमां छः'⁵¹ इति अष्टाध्यायीसूत्रेण छकारादेशो भूत्वा लट्लकारे 'गच्छति' इति रूपं सिध्यति । ओडिआभाषायां विना छकारादेशेन एव 'गम्' धातो प्रयोगो लभते । यथा -

ओडिआप्रयोगः - गमिला केते काल से धराधरे, बालाविरही कामी यक्ष कातरे ।⁵²
संस्कृतधातूनाम् ओडिआभाषायां तत्सम-तद्भवधातुरूपेण एव प्रयोगा लभन्ते । संस्कृतधातुभ्य ओडिआधातूनामुत्पत्तिः अभवत्, यतो हि ओडिआतत्समधातूनां मूलं संस्कृतमेव । संस्कृतस्य प्रायेण 70 धातूनां प्रयोगः ओडिआभाषायां तत्समरूपेण क्रियते । तत्र 200 संस्कृतधातूनां तद्भवरूपेण ओडिआभाषायां प्रयोगा प्राप्यन्ते । काले काले ओडिआभाषा संस्कृतस्य धातूनां व्याकरणस्य च साहाय्येन स्वसमस्यावलिमपाकरोति । ईदृक्षः संस्कृतधातुभ्यः नैकानाम् ओडिआधातूनामुत्पत्तिरभवत् ।

संस्कृत - सन्दर्भग्रन्थसूची -

1. अष्टाध्यायीसूत्रपाठः, संपादकः - ब्रह्मदत्त जिज्ञासु, श्री रामलाल कपुर ट्रस्ट, बहालगाढ, सोनिपत, 2007 ।
2. धातुपाठः, संपादकः - स्वामिदयानन्द सरस्वति, वैदिक-यन्त्रालय, अजमेर, अष्टमं संस्करणम्, 1985 ।
3. नाट्यशास्त्रम्, भरतमुनि, संपादकः - डा. रविशंकर नागर, परिमल पब्लिकेशन्स, दिल्ली, प्रथम संस्करण, 1981 ।
4. महाभाष्यदीपिका, सम्पादकौ - प्रो. अभ्यंकर के.भि. तथा लिमे भि. पि., भण्डाकरप्राच्यविद्या - अनुसंधानकेन्द्रम्, पुना, 1970 ।
5. संगीत दामोदर, शुभङ्कर, अनुवाद - डा. हरिराम आचार्य, पब्लिकेशन स्किम, जयपुर, 1998 ।

ओडिआ - सन्दर्भग्रन्थसूची-

6. आधुनिक ओडिआ व्याकरण, डा. धनेश्वर महापात्र, किताब महल, कटक, 2015 ।
7. गंगाधरग्रन्थावली, गंगाधर मेहेर, दास ब्रदस, ब्रह्मपुर, द्वितीय संस्करण, 1961 ।
8. राधानाथग्रन्थावली, राधानाथराय, कटक ट्रेडिं कम्पनी, कटक, 1962 ।

⁴⁶ स्फुट, विकसने । धातुपाठः, भ्वादिगणः ।

⁴⁷ ତାପେ ଅଧିକତର ମଲ୍ଲୀ ଫୁଟିଲା, ଅଧିକ ବାସ ତାର ଅଞ୍ଜୁ ଛୁଟିଲା ॥ तपस्विनी, अष्टम सर्ग- 122, स्व.गं.ग्र. ।

⁴⁸ ज्वल, दीप्तौ । धातुपाठः, भ्वादिगणः ।

⁴⁹ ବେନି ହୁଦୟରେ ଖରତର ହୋଇ ଜଲିଲା ପ୍ରୀତି-ଅନଲ, स्व.गं.ग्र.- केदारगौरी.1.1 ।

⁵⁰ गम्त् गती, धातुपाठः, भ्वादिगणः ।

⁵¹ अष्टाध्यायीसूत्रपाठः- 7.3.77 ।

⁵² ଗମିଲା କେତେ କାଳ ସେ ଧରାଧରେ, ବାଲାବିରହୀ କାମୀ ଯକ୍ଷ କାତରେ ।
स्व.गं.ग्र.- मेघदूत- पूर्वमेघ - 10, पृ. -1 ।